

Válasz Buzinkay Gézának. A recenziens rögtön egy huszáros támadással indít és lecsap a címre, tudniillik az „félrevezeti az olvasót”, mivel én a hetilapokról, azaz a folyóiratokról írok. Indoklásul a „világos német terminológia” elválasztó kategóriáira hivatkozik – Zeitung–Zeitschrift –, az általános lexikonok, értelmező szótárak szintjén. Ha viszont áttekintjük a német elméleti irodalmat, akkor kiderül, hogy amióta a sajtó Németországban tudományos kutatás tárgyává vált – s ez kilencven évvel ezelőtre datálható – azóta folyik a vita arról, miként lehet a Zeitung–Zeitschrift műfaját, megjelenési formáinak sokszínűségét, típusvariációit egy-egy egységes definíció Prokrusztesz ágyába begyömöszölni. Különösen problematikus ez a folyóirat esetében, amelyre sem a statisztika, sem a bibliográfia, de még a sajtótörténet-írás, vagy a kommunikációkutatás sem tudott mind a mai napig végleges megnyugtató megoldást találni.

Úgy vélem, az egész műfaj-problematikát kifejezetten a változó korok függvényében érdemes vizsgálni. Természetesen ma is vannak tekintélyes külföldi sajtóteoretikusok, akik a naponta megjelenő és az időszakosan megjelenő sajtótermékek között merev választóvonalat húznak, Buzinkay is ezt teszi. Érvelésükben az újság specifikumaiként az aktualitást, a tartalmi univerzalitást, és a nyilvánosságot emelik ki. De akkor azonnal szembetalálják magukat avval az alapproblémával, amivel a recenziens is, nevezetesen mikor a hírlap lényegét, megkülönböztetve a folyóirattól az „információ nyújtás”-ban, „a közvélemény formálás”-ában véli megragadni. Ez korántsem tekinthető kielégítő meghatározásnak, ugyanis minden definíció annyit ér, amennyire az a praxisban alkalmazható. Azonnal adódik a kérdés, a heti és havi periodikáknak esetleg némileg eltérő eszközökkel, de nem ez volt a célja, nem inkább a periodicitás és aktualitás területén lehettek meg a megkülönböztető jegyek?

Ez a gondolatmenet rögtön egy másik kérdést indukál, no de mi van a hetilapokkal? Hiszen a 19. század folyamán az újság és a folyóirat egymáshoz illeszkedő viszonyában éppen a hetilapok műfaja az, amely az ún. köztes kategória jegyeit viseli magán. Különösen érvényes ez az illusztrált - hetilapokra. Nem véletlenül már elnevezésükben is utalnak erre, mint például a lipcsei *Illustrirte Zeitung*, a *Berliner Illustrirte Zeitung*, a *Vasárnapi Újság*, hogy csak a legismertebbekre emlékeztessék. Formai és tartalmi jegyeken is bizonyítható ez. A század második felében a hetilapok mind gyakrabban veszik fel a napilapokra jellemző nagy formátumot, míg az utóbbiak, gyakorta a heti-havi periodikákra jellemző tördelési formát, hasábeosztást, fejléceket alkalmazták. A hetilapok a 19. század végén, a 20. század első évtizedeiben a technikai fejlődésnek köszönhetően erőteljesen csökkentik azt a hátrányt az aktualitás terén, ami az 1860–1870-es években még a napi sajtóval szemben jellemezte őket. Míg a napilapok, a fokozódó kommercializálódás folytán mind nagyobb hangsúlyt fektetnek a szórakoztatásra, amely a tárcákban, a folytatásos regényekben, nemkülönben a hétvégi mellékletek megszorodásában érzékelhető. Természetesen genesisükben eltérő társadalmi igények, motívumok és funkciók érhetők tetten, de az európai kultúrkörön belül a modern nyilvánosság kialakulásában a hírlevélből kifejlődő hírlapnak, valamint a folyóiratnak egyaránt és egymás mellett élő fontos szerepe volt. Minderről a nyilvánosság-kommunikáció fejezetben Habermas nyomán részletesen írok, és akkor is, amikor az ismeretterjesztő - szórakoztató családi hetilapok gyökereit, közvetlen előzményeit a felvilágosodás kori morális sajtóban, bizonyos megszorításokkal a kalendáriumokban és az ún. Penny Magazinokban vélem megtalálni (14–16, 55–57. old.).

A műfaji–fogalmi precizításáról híres, olykor elhíresült német szaktudomány egykori bölcs öregje, Joachim Kirchner épp ezért számomra is elfogadható értelmes érvként, a hetilapokra alkalmazva a Zeitung–Zeitschrift között felállított merev fogalmi elhatárolódás buktatóira hívja fel a figyelmet és az egész vitát meglehetősen meddőnek minősíti. Walter Hagemann pedig azt javasolja, hogy ha folyóiratok gyűjtőkategóriájából kivesszük a heti megjelenésű lapokat,

akkor a havi és negyedévi periodikák esetében jóval homogénabb, precízebb fogalmi meghatározást adhatunk.¹

A fentiek fényében úgy gondolom, hogy semmiképpen nem félrevezető a mű címében az újság és az újságolvasók szerepeltetése, a szándék meg végképp nem ez volt. Nem kívánom e kérdéskör hosszas fejtegetésével a vita olvasóit untatni, csupán zárójelben jegyzem meg, hogy a könyv a nagyvárosi tömegsajtó általános vonásait tárgyaló fejezete a bécsi–budapesti–prágai napilapokat is tárgyalja. Amikor ebben a fejezetben kísérletet tettem a lapok tipológiájának felállítására, Buzinkay Géza ide vonatkozó hasonlatát – miszerint „ez olyan mintha valaki a regényt alapul véve kívánna költészeti tipológiát megalkotni” – nehezen tudom értelmezni, mivel a tipologizálás a napilapok műfaján belül marad (34–40. old.). Ezen belül különböztet meg altípusokat, és szó sincs arról, hogy az általam a további fejezetekben vizsgált családi lapokra is kiterjedne, vagyis bármiféle erőltetett keveredés történe.

No de térjünk a lényegre, miről is szól tulajdonképpen a könyv? Abból a premisszából indulok ki, hogy a közép-európai nagyvárosokban a 19. század második felében kiteljesedő modern urbánus környezet mintegy keretétül szolgált és kitermelt új típusú fogyasztási- és művelődési szokásokat, kultúra teremtő törekvéseket. Munkámat tehát azoknak a műveknek a sorába kívántam illeszteni, amelyeknek tárgyát lett légyen az egy irodalmi alkotás, avagy egy zenei- képzőművészeti műfaj, és annak közönsége, azért vizsgálom, hogy megállapítsam, miként képezi le az egy adott kor, régió kulturális-társadalmi kontextusát. A recenziussal ellentétben úgy vélem, hogy az ismeretterjesztő-szórakoztató családi hetilapok alkalmasak a polgári- polgárias kulturális praxis megjelenítésére. Bár a századfordulóig a tízezer példányt nehezen tudták meghaladni, de mivel az általam kiválasztottak Monarchia szerte az egyéni előfizetőkön túl, szinte valamennyi kávéházban, kaszinóban, olvasókörokbén, különböző nyilvános könyvtárakban, esetenként vendéglőkben elérhetőek voltak, a kor kulturális fogyasztási mértékeihez mérten relatíve nagy tömegű olvasókhöz eljutottak. Vagyis létrejöttüket kifejezetten a piacosítás körülményei, a fogyasztási igények határozták meg, tartalmukat pedig a hétköznapi történései töltötték ki, az élet valamennyi tartományát lefedték.

A vizsgálat elvégzéséhez olyan kérdéseket kellett feltennem, miszerint milyen társadalmi igények és kihívások hívták életre a műfajt, miként reagáltak erre a lapok tulajdonosai, kiadói és szerkesztői, milyen mentalitást, értéket és ízlést közvetítettek, hogy ezáltal meghatározhassam a lapok helyét és szerepét a nagyvárosi tömegkultúra terjesztésében, a társadalmi kommunikációs rendszer fejlődésében. A kommunikációs folyamat másik elemét képező olvasó fogyasztói és kulturális magatartásának fókuszba helyezésével viszont az emberek kulturális készségeire, életvilágára, kulturális önértelmezésük tartományaira kívántam rávilágítani, továbbá arra, hogy létrejön-e a feladó és a befogadó mentális összhangja és ezáltal kialakul e egy kép az adott kor kulturális környezetéről, szokásairól.

Amikor tehát célkitűzéseimet megfogalmaztam, egyértelművé tettem, hogy a kérdéskört nem szűken, műfaj központúan vizsgálom és értelmezem, hanem egy tágabb kulturális- mentális kontextusba helyezem és ezáltal a lapokat a közép-európai kulturális-társadalmi régió lenyomatának tekintem, amely egyszerre tükrözi az előállítók és olvasók kulturális emlékezetét. A sajtó története ily módon a modern kultúrtörténet részeként válik fontossá számomra (26, 113–114, 126, 155. old.).

¹ Vö. erre vonatkozólag Emil Dovifat, Otto Groth, Walter Hagemann nézeteit. KOSZYK, Kurt-PRUYS, Karl, H.: *Wörterbuch zur Publizistik*. München, 1969.; KIRCHNER, Joachim: *Das deutsche Zeitschriftenwesen*. Teil. II. Wiesbaden, 1962.; HAGEMANN, Walter: *Zeitung oder Zeitschrift? Zur Begriffsbestimmung der periodischen Presse*. In: *Leitfaden für Presse und Werbung*. Hg. STAMM, Willy. Essen, 1951.

Nem feltételezem, hogy Buzinkay Géza szándékaimat illetően alapvető tévedésben lenne, hiszen idéz belőle, legfeljebb annyit állapítok meg, hogy azokról egyszerűen nem kíván tudomást venni, amikor azt írja, hogy „a témaválasztás melletti érvelés bizonyára más lehetett volna, ha a szerző a kótet tárgyat önálló sajtóműfaj vizsgálatként fogalmazta volna meg.” Mert ha ezt tenné, akkor kritikájának vezérfonalát kénytelen volna elejteni, aminek a lényege, hogy következetesen szűk, klasszikus sajtótörténet megírását kéri tőlem számon. Ezzel mintegy megelőlegezve az elmélyült negatív képet, amire recenzióját kifuttatja.

A családi lapok teljes spektrumának a három városra kiterjedő összehasonlító vizsgálatát azért sem vállalhattam magamra, mert amint azt a kutatás feladatát kijelölő fejezetben kifejtem, majd az idevágó alfejezetek felvezető szövegében ismételtlen jelzem, a kor sajtóját tekintve, a kutatásban külön-külön is alapvető hiányosságok mutatkoznak (25, 31–32, 39. old. és 32. lábjegyzet).

A könyv megírásakor nem létezett tudományos igényvel megírt cseh sajtótörténet, az osztrák szakirodalom legújabb produktumai továbbra is a napilapok tárgyalására szorítkoznak. Ezen a téren messze a magyar sajtótörténet-írás tud a legtöbb eredményt felmutatni. Mindamellett kezddhetem volna munkámat akár a magyar sajtótörténeti irodalom mélyreható kritikájával is, de –mivel nem sajtótörténetet kívántam írni –, úgy véltem mindenképpen gyümölcsözőbb, ha abból az érték- és időálló elemekre támaszkodom. Bár a MÚOSZ gondozásában eredetileg 1994-ben, majd a javított, bővített változatban, 2001-ben megjelent sajtótörténet továbbra is mindössze hat oldalt szentel az első világháborúig terjedő korszak valamennyi jelentős heti és havi lapjának, változatlan szövegközléssel. Az akadémiai sajtótörténet II/2. kötete a hetilapokat is részletesen tárgyalja 1890-ig bezárólag, ugyancsak Buzinkay Géza tollából. A folytatás azonban mindannyiunk sajnálatára évtizedek óta késik. A sajtóban a századvég-századelőn végbemenő gazdagodás, erőteljes differenciálódás miatt az új kötetek megjelenítése, még egy-egy műfaj történetének megírása is minden eddiginél szervezettebb és differenciáltabb team munkát igényel, korántsem egy-személyes vállalkozást.

Ezért is választottam azt az utat, hogy a kínálatból elemzésre az általam vélt, s a kort leginkább karakterisztikusan leképező családi lapokat emeltem ki, amelyet a fogyasztási szokásokról szóló vizsgálatok is impliciten visszaigazoltak (25–26. old.). Egy hetilap megjelenésének időtartama önmagában ugyanis még nem jelzi létjogosultságát. Megvizsgálendő, hogy műfajilag beilleszthető-e az általunk kiválasztott típusba – lásd a családi lapokról adott definíció (53–54. old. és 47. lábjegyzet) – továbbá tartalmilag érzékelhető-e egyéni nemzeti, lokális jellege. Finom elemzéssel meghúzható-e a lapok között a határvonal, ami egyeseknél a külföldi mintakövetést, míg másoknál az egyszerű utánzást, vagy valamely „anyalapnak” a helyi változatát jelenti. Ugyancsak figyelembe veendő szempont, mivel a közönség körében a családi lapok a kor divatos és sikeres műfaját testesítették meg, hogy számos kiadó az üzleti siker reményében fejlődően, vagy alcímében ezt az elnevezést szerepeltette, amelyet a forma és a tartalom igen gyakran nem igazolt vissza. Nem említve a különböző stuttgarti, lipcsei, berlini kiadók által üzemszerűen gyártott családi szórakoztató füzeteket, melyeket Monarchia szerzte a német nyelvű napilapok hétvégi kiadásához mellékletként illesztettek. Nos, mindezek együttes számbavétele dönti el, hogy a kínálatból az összehasonlítás szigorú kritériumainak melyek felelnek meg, melyek esnek ki a rostán.

Itt térek ki a Buzinkay Géza által felsorolt és látszólag joggal hiányolt bécsi hetilapokra. Maradjunk szigorúan a tényeknekél. Ebben a kérdésben az egykorú és mostani német szakirodalom-, ahogy erről a munkám bevezetőjében, mint egyik fontos és nem elhanyagolható kérdéstről írtam – egyértelműen foglal állást és ezt mind a mai napig osztrák részről sem cáfolta meg senki.²

² BARTH, Dieter: *Das Familienblatt – Ein Phänomen der Unterhaltungspresse des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main, 1975.; ZENKER, Ernst Viktor: *Geschichte der Journalistik in Öster-*

Nevezetesen arról van szó, hogy a Monarchia piacára évtizedeken keresztül tömegesen és akadálytalanul áramlottak be a német birodalmi lapok, amelyek tetszetős kivitelükkel, olcsó árakkal az egyre élesedő piaci versenyben nehezen tették lehetővé, hogy ebben a műfajban tartósan az osztrák, bécsi karakterrel rendelkező lapok fenn tudjanak maradni (58. old. és 52. lábjegyzet).

Meg kell jegyezni, hogy ugyanis nem elegendő valamilyen katalógusból a megjelenési adatokat előhívni, mert akkor könnyen kiderülhet, hogy például a *Heimatot*, amely programjában egyszerre vállalja fel osztrák voltát és azt a szellemi, lelki és kulturális közösséget, ami a birodalmi németséghez köti, egy idő után Bécs helyett, egészen a megszűnéséig Boroszlóban (Wroclawban) adják ki. Ugyancsak hasonló állapítható meg a *Neue Illustrirte Zeitung*ról, mely bécsi indulása után már párhuzamosan Bécsben és Lipcsében jelenik meg, műves kiállításban, kozmopolita jelleggel. Idővel fejlődésén is feltűnteti, hogy az Über Land und Meer osztrák kiadása és végül a stuttgarter Deutsche Verlagsanstalt vállalkozásainak részeként, beleolvad e lapba. Az 1893-ban induló *Österreichische Illustrirte Zeitung* valóban az egyetlen, amely az Anschlussig fenn tudott maradni. De sem időben, sem jellegében nem tartozik ide. Sokkal inkább a képes hírmagazinok családjába, kitekintéssel az egész világra, mint a párizsi *Illustration*, az *Illustrated London News*, vagy a *Berliner Illustrirte Zeitung*. A kritikus által említett *Illustrirte Welt* a maga korában páratlan vállalkozás volt, de nem családi lap, hanem revue, nyalakakú, kiváló minőségű márványpapíron nyomtatott, címlapján színes képpel, arany dombornyomású betűkkel megjelenő reprezentatív orgánus. Kifejezetten azzal a céllal jött létre, hogy a monarchia beli high life-ről, leginkább az udvari arisztokrácia életéről tudósítson külföldre, erre utal a francia alcím is. Azonban Buzinkay állításával ellentétben temérdek pénzt felemészítve nem tizenhárom évet, hanem két évet és hat számot élt meg. Létezett még közel azonos időben egy *Illustrirte Welt*, melyet Stuttgartban és részben a híres bécsi könyvkiadónál Ernst Perlesnél szerkesztettek, de ez nem volt más, mint a Buch für Alle egyik változata, és pár szám próbálkozás után egyesült a stuttgarteri lappal. A *Wiener Salonblatt* viszont az európai salonlapok nagy családjába illeszkedik bele. Bizonyára nem lenne érdektelen alkalomadtán a *Magyar Salon*mal esetleg a *Prager Salonblatt*tal, vagy a *Dámské besedy*vel összevetni, de fájdalom eredeti példányai Ausztriában egyes-egyedül a Felsőausztriai Tartományi Múzeum könyvtárában, Linzben érhetőek el.

Minden bizonnyal azon is lehet vitatkozni, hogy a vizsgálat elvégzésére hat lap, átlag minimum 20–30 évfolyamot számítva elegendő-e, vagy kevés? De itt nem megkerülhető az a kérdés, hogy lehet-e egy munkáról úgy kritikát írni, hogy a hat lapból a három külföldiről a recenzens érdemben nem tesz említést, miközben tőlem az összehasonlítást kéri számon? S miután ezt a zavaró elemet kiküszöbölte, megindul a frontális támadás ösztűz kíséretében, mert itt már hazai terepen folyik a harcászat.

Természetesen elemzés tárgyává lehetett volna tenni további lapokat, amennyiben a magyar sajtó fejlődéstörténetét kívántam volna megírni. A hiányolt lapok közül az *Ország-Világgal*, a *Magyar Salon*nal, és a *Képes Családi Lapokkal* másutt egy tanulmányomban foglalkozom, melyet a kritikus egyébként jól ismer. Azt pedig végképp nem tudom elfogadni, hogy a lipcsei *Gartenlaube* csupán az olvasáskutatás szempontjából tartozik a csokorba, minthogy azt sem, hogy pár sorral arrébb pedig a *Képes Családi Lapokkal* rokonítja. Eltekintve attól, hogy a *Gartenlaubenak* az anyaországon kívül a legnagyobb felvevő piaca a Monarchia volt, generációk nevelkedtek rajta és keresetségével a közép-európai régió lapjainak állandó konkurenciát jelentett, messze több volt ennél. A *Gartenlaube*, szerkezeti és tematikai tagolódásával a térség családi lapjai számára újszerű és

reich. Wien, 1900.; WOERL, Leo: *Die Publizistik der Gegenwart. Die Presseverhältnisse im Kaiserstaat Österreich-Ungarn*. Würzburg, 1881.; MACHAR, Josef Svatopluk: *Beseda*. = Čas 1900. č. 10. 2–3.; SALOMON, Ludwig: *Geschichte des deutschen Zeitungswesens*. Leipzig, 1906.; KIRSCHSTEIN, Eva-Annamarie: *Die Familienzeitschrift*. Berlin, 1936.

sajátos műfajspecifikus formát honosított meg, melyhez számos egyéb publicisztikai újdonság társult. Mint ahogy a munkámban fogalmaztam, a legtöbb lap mintaként bevallottan, vagy leginkább be nem vallottan őt követte, hiszen az általa kialakított szerkezeti-tematikai sémát töltötték meg egyéni nemzeti tartalommal, szemlélettel és ízléssel. Ezt a lapalapítók, szerkesztők – Gyulai Pál, Jókai Mór, Pákh Albert, Emanuel Tonner, Ferdinand Schulz – egykorú feljegyzései, visszaemlékezései, nemkülönben a *Vasárnapi Ujság*, a *Svëtozor* és a *Zlatá Praha* évfolyamai is alátámasztják. Ennek az sem mond ellent, hogy egyesek vágyképeiben angol minták lebegtek, de realisták lévén tisztában voltak vele, hogy az adott finánciális-technikai körülmények között ez nem volt kivitelezhető, továbbá az sem, hogy a századvég újonnan alapított lapjai már más irányultságot vettek (62, 67–68.old. és 67, 68. lábjegyzet, 105. old.).

Néhány gondolat az összehasonlítás kérdéséhez. A lapok bemutatása, jellemzése ugyan egymás után történik, de mindenkor egységes szempontrendszer és módszer szerint. Ennek elemei: a lap külső arculata; formátuma, tördelése, belső jegyei; programja, tematikai szerkezete, rovatbeosztása, tartalmi jellemzőinek – képi formavilágának megragadása (érték-mentalitás-izlés), a textus és az illusztráció összhangja, vagy hiánya, nyelvezete, továbbá a terjesztés módja, a lap ára, a potenciális olvasóközönség társadalmi tagolódása. S mindez tematizálva a záró fejezetben ismét területekre kerül, behelyezve abba a társadalmi-kulturális kontextusba. (modernizáció, urbanizáció, polgárosodás) amibe a lapok születtek. Alapvetően mikrotörténelmi módszerekkel dolgozom, a vizsgált lapok egyes számaira a lábjegyzetben hivatkozom, amit bárki ellenőrizhet. Mindennek fényében merész állításnak minősül, hogy a munka nem több mint „egymás mellett lebegő lapcímek, vagy néhány tartalmi elem” megragadása.

Ezt a recensens egészen addig fokozza, hogy megállapítja, hogy „néhány lapszám kinyitása után”, vagyis ha elolvastam volna a lapokat, bizonyára más kép kerekedett volna ki. És itt azt várná az olvasó, hogy a szigorú kritikus elmondja, az ő interpretációjában mi is lenne az, mert akkor elindulhatna egy érdemi párbeszéd, esetleg a különböző olvasatok értelmezéséről egy vita. Ehelyett mit kell megtudnia a szerzőnek: hogy a *Vasárnapi Ujság* „nem a rossz 20. századi asszociációkat keltő »törzsköcs magyar olvasó« lapja volt” és hogy a Gyulai Pál féle nép-nemzeti irányú szellemiséget tükröző „enciklopédiai” hetilap. Ezek után csak azt tudom ajánlani a vita olvasóinak, hogy vegyék kezükbe a könyvet, ahol természetesen nem másról írok, hogy a lap az enciklopédikus jelleget komolyan veszi és azt a Gyulai Pál nép-nemzeti irányvonalának, valamint a polgári műveltségemzőny terjesztésének szellemében megbízhatóan, műveli (68–73.old. és 73–75. lábjegyzet). A fejezetcím pedig nem véletlenül szerepel idézőjelben, ugyanis ezt egyáltalán nem pejoratív értelemben a lap szerkesztősége önmaga jellemzésére használta, utalva nagyszámú tiszántúli és erdélyi illetőségű olvasóközönségére.³

A *Hét* esetében ugyancsak a címadáson akad meg a recensens, amely elnevezés Krúdytól származik. Buzinkay szerint a lap pontos meghatározása ez lehetne: „a világról is tudomást vevő szépirodalmi hetilap”, „a radikális modernizálódás urbánus fóruma”. Miközben én arról írok, hogy A *Hét* „társadalmi-irodalmi művészeti közlőnyként jelöli meg önmagát, amely kulturhistóriai szemüvegen keresztül igyekszik a hét eseményeit követni, mintegy megelőlegezve olvasóinak a századvég modernségét, amelyben az európai kulturfővárosokhoz való felzárkózás igényét egyesíti Budapest nem leplezett, elfogult szeretetével.” (88–90. old.). Ilyenkor felmerül az emberben a kérdés, miről is vitázik tulajdonképpen velem a recensens, mi a kritika tárgya, vagy pedig ez az egész valami egészen másról szól? Igaz ugyan, hogy A *Hét* nem illusztrált lap volt, ami önmagában nem zárja ki idetartozását. Ennél sokkal fontosabb, hogy családok olvasták, nagyvárosi polgá-

³ Vasárnapi Ujság 1862. december 14. Nr. 50. 597–598.

ri és vidéki úri családok egyaránt, előfizetői közé tartoztak kaszinók, előkelő leánynevelő intézetek és a kor kulturális-mentális attitűdjeinek feltárása szempontjából megkerülhetetlen.

A kritikus az elutasításban az *Uj Idők*kel kapcsolatban ment a legmesszebbre, többek között azt állítván, hogy nem történik hivatkozás Németh G. Bélára és Hanák Péterre. A lábjegyzetben mindketten ott szerepelnek, mégpedig gazdag oeuvre-jükből az általam vélt leginkább idevágó írásaikkal (97. old. 117. lábjegyzet, 100. old. 123. lábjegyzet). Bár állításával ellentétben, amikor azt rója fel, hogy interpretációmban megismétlődik?! a „korábbi évtizedekben eltűzött, merev ideológia alapú szembenállás” *A Hét* és az *Uj Idők* esetében, éppen Németh G. Bélával szemben fogalmazok úgy, hogy az *Uj Idők* megítélésben, mint történész elnézőbb vagyok. Németh G. Béla megállapítása helyett, mi szerint Herczeg és én hozzáteszem lapja, a századforduló mentális univerzumában „nem a nyugati aznapinhoz, mégcsak nem is a félig tegnapinhoz, hanem már az egészen tegnapinhoz, sőt gyakran a tegnapelőttihez kapcsolódott”, én úgy vélem, hogy az *Uj Idők* inkább a félig tegnapot képviselte. A könyvben arról írok, hogy Herczeg, aki a magyar szellemi életben eddig senkihez sem hasonlító módon értette a „kultúracsinálás” titkát, mint egy pontos szeizmográf érzékeli, hogy a magyar középosztály egyre táguló és erősödő rétegeiben a századforduló lezsedlével gyökeret ereszt az európai városi-polgári kultúra, és hajszályökereinek keresztül-késszivárog az alsó középosztály soraiba. A lap szerkesztőgárdája a hangsúlyt kétségkívül a nemesi-úri életmód, ízlés – és magatartásminták közvetítésére helyezi. De a lap cikkei meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a századforduló társadalmában minden eddiginél intenzívebb átjárás van a nemesi és polgári kultúra csatornáinak között, amit számos példával alátámasztok (98–99. old. 166–168. old.).

Kicsit részletesebben az illusztrációkról, elsőként az *Uj Idők* címlapjairól. Amikor a Karlovsky Bertalan által rajzolt címlapot írom le és Benczúr Gyula millenniumra készült plakátjához hasonlítom, a címlap megnevezés előtt sajnálatosan lemaradt egy jelző. Nevezetesen, hogy ez volt az *Uj Idők* első címlapja. Ebből természetesen a kritikus állításával szemben nem az következik, hogy további lapszámokat nem vettem kézbe és így nincs tudomásom arról, hogy az *Uj Idők* átlag két-háromhetente változó, majd évek folyamán újból ismétlődő címlapokkal jelent meg. Buzinkay Géza legalább olyan jól tudja, mint én, hogy ma milyen nehéz olyan bekötött évfolyamokra lelni, amelyek a címlapot is tartalmazzák. Három nagy budapesti könyvtár állományát átnézve, egy-egy felbukkanó példánytól eltekintve, az 1905/1906. évfolyamokban lelünk ilyen példányokra, ahonnan példáját ő is meríti. Ezt a kérdést akkor lehetne biztonságosan tárgyalni, ha 20–30 évfolyamon keresztül rendelkezésünkre állnának a címlapok. Hiszen Rupert Bunny, Walter Craine, Horti Pál szignójával ellátott szecessziós stílusú címlapok mellett, vissza-vissza térőleg jelen van a konzervatívabb ízlés jegyében alkotott rajzaival Karlovsky Bertalan, Linek Lajos és még számos példát hozhatnék. (183. old.)

A lap képi ízlésvilágát azonban az általa kiragadott címlapi példán túl lényegesen hübben tükrözik azok az illusztrációk, amelyekkel évtizedeken át megtöltik a belsejét. Csupán néhány plasztikus példát említek. Míg a címlapra Rupert Bunny finom akvarellje kerül és a szerkesztő arról ír, hogy az olvasók egy része idegenkedik az új címlaptól, nem értik miért szép, ízléses, nos ugyanazon szám „A Száva partján” című romantikus népeleti festményt, egy kőtéltáncosnót ábrázoló zsánerképet „Csillag” címen, valamint Bihari Sándor „Zsigmond és Ulászló találkozása Nagyváradon” c. történelmi festményét reprodukálja. Az *Uj Idők*ben évtizedekre visszamenőleg statisztikailag is kimutathatóan legtöbbször Neogrady Antal a színházi világ népszínmű figuráira emlékeztető falusi népeletet ábrázoló magyaros zsánerképeivel, Pataky László lovas huszárábrázolásaival, romantikus csataképeivel, valamint a budapesti társasélet, a premierek, a zsúrok, a lóversenyek és az estélyek világát, a polgári életélvezetet sugárzó festmények másolataival találkozunk. Ez utóbbiak sorában Vágó Pál, Karlovsky Bertalan, Linek Lajos szentimentalizmusba hajló képei inkább a his-

torizmus ecsetkezelését idézik, míg Margitay Tihamér, Márk Lajos, Skuteczky Döme negédesen vonakodó úrilánykái, nyalka huszártisztjei a giccs határát súroló szalonzsánerképek. Nos mindezek együttese jelenti azt az átlagot – a tartalmi részre most nem térek ki (lásd. 98–99. old.) – amiért a lap tartós közönségsikerre számíthatott.

Az inkriminált félig idézett mondat a könyvben pedig így szerepel: „az *Uj Idők*, nem helyez súlyt a riport, a fotó térhódítása idején sem az időszerű képekre, inkább festményeket reprodukál” (97–98. old.). A megállapítás Lyka Károlytól származik, akinek szakmai kompetenciáját bizonyára Buzinkay Géza sem kérdőjelezi meg, azt nem is említve, hogy ő volt tartósan az *Uj Idők* képzőművészeti rovatának szerkesztője.⁴ Nos ennyit a recenzius által „légből kapott”-nak minősített megjegyzésről. Lyka tette a legtöbbet a lapban a közönség ízlésének tágitásáért, formálásáért. A historizmuson, a müncheni akadémikus történelmi festészetten nevelkedettek (Székely Bertalan, Lotz Károly, Benczúr Gyula, László Fülöp, Than Mór) és a romantikus realizmus legjelesebbjeit (Munkácsy, Paál László, Mednyánszky László) is reprodukálja időnként a lap és olykor a legmodernebbek, a nagybányaiak, a szolnoki iskola tagjai is szerepelnek. De Lykának tekintettel kellett lennie a főszerkesztő Heczeg Ferenc diktálta szellemiségre és ízlésvilágra, nemkülönben a Singer és Wolfner kiadó üzleti érdekeire.

A művészeti alkotások reprodukálásán és ezt megelőzően, a lapok képi világát évtizedekig meghatározó fametszeteken túl, a fénykép, az eseményfotó, majd a riportfotó megjelenése sem került el figyelmemet. Jóllehet nem esik olyan súllyal latba, mint ahogy azt a kritikus tölem elvárná. Hiszen ez a kérdés a technika fejlődésével az 1890-es évektől kerül előtérbe, ekkortól találkozunk velük gyakrabban a lapok oldalain. Igazi jelentőségre azonban az 1910-es évektől tesz szert. A tendencia jól érzékelhető a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent metszetek, rajzok, valamint a fényképek számarányait ábrázoló grafikonon, melyet Baki Péter és Nánási László tett közzé.⁵ Míg az 1905. évben a fotók megközelítőleg az egyéb illusztrációk egyharmadát tették ki, ez 1910-re kiegyenlítetté válik, majd a világháborús események kapcsán egyértelműen egy pár évig a fotó veszi át az uralkodó szerepet. Mint a *Vasárnapi Ujság* és a *Zlatá Praha* tárgyalásánál utaltam rá az 1890-es évektől fontos társadalmi-politikai ünnepegekről, vasúti szerencsétlenségekről, természeti katasztrófákról ún. eseti tudósításokban számolnak be a lapok. Ezek még gyakorta statikusak, ötletszerűek, ismétlik önmagukat, míg a szöveges rész élénk, tárgyilagos tudósítás. A következő héten pedig az eseményt rajzok, fametszetek segítségével örököltik meg, vagyis a kétfajta megjelenítési eszköz, ábrázolási mód együtt lelhető fel a lapban. Nem ritka az olyan felhívás – amint azt a *Zlatá Prahanál* és az *Uj Idők*nél jelzem-, hogy a lap, mivel még kevés a hivatásos fényképész, az amatőr fotósokhoz fordul, küldjék be fényképeiket (74, 108. old.).

A minőségi változást kétségtelen technikai, műfaji, művészi szempontból a századvégtől megizmosodó fotóriport, a szociofotó jelenti. A fényképezőgép lencséje a nyilvános tereket közelebb hozza, a társadalmi jelenségeket új szemszögből látatja. Megjelenésének jelentősége a lapokban azonban messze túlmutat a képi ábrázolási és technikatörténeti elemek tárgyalásán, bár kétségtelenül a családi lapok sorsának további alakulására is befolyással bír. Ennek fényében a recenzenssel szemben úgy vélem, hogy a fotóriport, a szociofotó térhódításának bemutatása nem a családi lapokról szóló „monográfia záró eseménye lehetett volna”, hanem inkább valaminek a nyitánya. Nevezetesen megjelenése egy új sajtóműfaj színre lépéséhez, a tömegtermelésre berendezkedő képes tudósítói lapokhoz, a magazinokhoz köthető. A magazin az új század tízes-harmincas éveiben a világvárosok olvasóinak megváltozott igényeit kívánta kielégíteni. Közép-Európában a *Berliner*

⁴ LYKA Károly: *Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig*. Bp., 1983. 128.

⁵ BAKI Péter–NÁNÁSI László: *A Vasárnapi Ujság és a fotográfia kapcsolata*. = Magyar Média 2000. 1. sz. 23.

*Illustrierte Zeitung*gal indul hódító útjára és ennek láncolataként értelmezhető a *Tolnai Világlapja* és *Az Érdekes Újság* (107, 184. old.) Annyit azonban még meg kell jegyezmem, hogy bár a fotótörténeti irodalom az utóbbi évtizedekben örvendetesen gyarapodik, az összefoglaló munkákban néhány példa felvillantásával érintőlegesen tárgyalják a sajtófotó műfaját. Ezért a szakirodalomra történő ilyen hivatkozás, a világháborús sajtófotózásról szóló néhány önálló tanulmánytól eltekintve, Buzinkay Géza részéről túldimenzionálnak tűnik. Mindazonáltal egyetértek vele, hogy a sajtófotó elemzésében még számtalan izgalmas kiaknázatlan lehetőség rejlik.

Az illusztrációk kérdéskörét lezárva, még néhány megállapítására hadd reflektáljak. Nem hiszem, hogy a fametszeteket és technikai sokszorosításait illetően a *Magyar Grafikára*, a papír-és nyomdaipar szakfolyóiratára, kiváltképp Haiman Györgyre, a magyar tipográfia története és esztétikája kutatójának, a Kner család leszármazottjának tömör, de informatív tanulmányaira nem lehetne hagyatkozni. Ugyancsak nem tudom mire vélni azt a megjegyzést sem, ami Radnóti Sándor folyóiratillusztrációról szóló tanulmányára való hivatkozás hiányát rója fel, amikor az a lábjegyzetben és a gyűjteményes kötet részeként az irodalomjegyzékben egyaránt szerepel (75. old. 76. lábjegyzet, 201. old.)

Az igaz viszont, hogy a sokszorosítási és egyéb nyomdatechnikai eljárásokra való utaláskor pontatlan megfogalmazásokra is akadnak példák. Ilyen a tónusos fametszészről írottak. Hiszen nem a fametszés „mellett” terjedt el az autotípia, hanem ez az eljárás a metszetről, a rajzról, a fényképről magas nyomtatás céljaira jó minőségű klisé előállítását jelenti, az eredeti rajz sötétebb és világosabb tónusainak visszaadására. A linotype pedig valóban az USA-ba kivándorolt derék német órásmester, Ottmar Mergenthaler által feltalált sorszedő gép neve, ami a szedés meggyorsítását szolgálta. Ha már a nyomdánál tartunk, hadd jegyezzem meg, hogy a technikatörténeti bakiknál jobban bánt, hogy a nyomda őrdöge a második korrektúra után is működött, ami különösen a cseh nyelvű szövegben a speciális cseh karakterek hiánya miatt érint érzékenyen, és ami ellen már nem állt módomban tenni.

A sajtótörténetírás kritériumaihoz mereven ragaszkodó kritikus a kiadó-tulajdonosok vállalkozásainak és ezáltal egyre tagolódó lappsaládjainak bemutatását is hiányolja. Ezt a kérdést is, más munkáimban koncepcionálisan tőle eltérőleg közelítem meg. Hiszen a kor kulturális vállalkozói, kiadók-tulajdonosok néhány kivételtől eltekintve – mint például Bródy Zsigmond – nem csupán lapkiadók voltak. Könyvkereskedőként, nyomdatulajdonosként indultak, majd könyvkiadóként alapozták meg vállalkozásaikat. Emich, majd jogutódja az Athenaeum, Heckenast és a Franklin Rt., valamint a Rosenberg, illetve Révai Testvérek cég, a Singer és Wolfner kiadó századfordulóra kialakult vállalat birodalmának gerincét a könyvkiadás képezte, e mellett adtak ki újságokat, és/vagy bér munkában felvállalták azok nyomtatását. Jóllehet, ez a profil az új század első évtizedeitől egyre jövedelmezőbbé vált. Tehát az én megközelítesemben nem a „sajtóházak” lapkiadási politikájának feltárásáról van csupán szó, hanem egy szerteágazó kiadói-üzletpolitikai-piaci stratégia egymásra ható, egymást kiegészítő elemei együttes vizsgálatának szükségességéről. Ezáltal tárható fel a kiadók tevékenysége, produktumainak súlya és szerepe a város kulturális-mentális közegében és tulajdonosaiknak a szakmai hierarchiában elfoglalt helye, társadalmi presztízse.⁶

A lapok elterjedését, népszerűsítését jelentősen befolyásolta a terjesztés változatos módja. Buzinkay Géza úgy fogalmaz, hogy „a hálaló lapterjesztést és utcai elárulást jelentő kolportázs

⁶ LIPTÁK Dorottya: *Vállalkozás és kultúra. Esettanulmány a vállalkozói elit társadalomtörténeti vizsgálatához Prágában és Budapesten*. In: LIPTÁK Dorottya–RING Éva (szerk.): *Tradíció és modernitás. Közép-és kelet európai perspektívák*. Bp., 1996. 216–249.; *Buchhändlerische und verlegerische Karrieren in Budapest während der Modernisierung im 19. Jahrhundert. Eine sozio-kulturelle Analyse*. = Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte 2001/2002. 65–79.; Ugyanerről: *Budapest et la moderne editoriale*. = Revue française d'histoire du livre 2002/3–4. 267–288.

szintén a politikai hírlapok egyik csoportjához, a bulvársajtóhoz kapcsolódó fogalom”. Ezért szerinte – mivel látómezejéből végig tökéletesen kiesik az a tény, hogy én az Osztrák–Magyar Monarchia három városának sajtóéletét, sajtófogyasztását vizsgálom – „az tulajdonképpen nem tartozna ennek a monográfiának a témakörébe”. Ennek szellemében mindvégig utalok német és egyéb európai példákra, párhuzamokra, tehát ilyen összefüggésben tárgyalom a kolportázs kérdését is. Ebben az értelemben frok arról, hogy Németországban a családi lapok elterjedését milyen mértékben segítette elő a kolportőr, aki házhoz hozta az olvasni valót, a lap ágense, egyben propagandistája volt és közvetlen kapcsolatot jelentett a kiadó és az olvasó között.

Mindez a Habsburg Birodalomban nem így működött, hiszen a Lajtán túli területeken egészen a század végig kolportázs tilalom állott fenn. Oly módon, hogy tiltották a házaló kereskedést a könyvvel, és periodikákkal, de speciális eseti engedély megadását az 1862. decemberi birodalmi sajtótörvény nem zárta ki. Az 1880-as évektől Bécsben mindinkább tolerálják ezt a terjesztési formát és terjed az utcai árusítás is. A tiltó rendelkezések Magyarországra is vonatkoznak 1867-ig, és valóban az 1848. évi XVIII. tc. újbóli életbe léptetése ennek a feloldását jelenti. Azonban a Wenckheim-féle 1731/67. számú belügyminiszeri rendelet megszorítást tesz, mivel vidéken a háznál és az utcán történő árusítás esetében a lapok előzetes törvényhatósági bemutatását rendeli el. A lényeg azonban a törvény és a rendelet szellemén túlmutató praxisban rejlik. A lapok többsége a Birodalom mindkét részében túlnyomórészt továbbra is előfizetéssel postai úton jut el az olvasókhoz. A hetilapokra ez mindvégig érvényes. A könyvesboltokra, trafikokra, majd a pályaudvarokra kiterjedő példányonkénti árusítás mellett a századvégen jön el az az idő, amikor a bécsi, prágai és budapesti utcákat ellepik a napilapokat áruló rikkancsok. (65. old. 64. lábjegyzet, 121. old. 143. lábjegyzet, 122. old. 144. lábjegyzet).⁷

Buzinkay Gézának azon felvetése, hogy létrejött –e a három város lapjai között valamiféle szerves kapcsolat, ami a cikkek átvételét, vagy a munkatársi gárdát illeti – bár erre érintőlegesen mindvégig utalok – azonban, hogy ez mégsem képezi gondolatmenetem egyik központját, mint ahogyan azt elvárná, annak számos oka van. Nemcsak azért nem, mert ez a sajtótörténeten belül, inkább egy kapcsolattörténeti kutatás témája lehetne és ismételten hangsúlyozom, nem egy olyan munkáé, amely a kor fogyasztási, kulturális-mentális szokásait a sajtón keresztül kívánja láttatni. Mindazonáltal azért sem, mivel a hetilapok, ellentétben a politikai napilapokkal nem a napi aktualitás jegyében íródtak, a reakciók csak áttételesen érvényesültek. Kiváltképp pedig azért nem, mert ezek a hetilapok programszerűen a nemzeti érzést, összetartozást és öntudatot a honi tudományokon és művészeteken keresztül kívánták reprezentálni és egyben az olvasóiknak a világ távoli, eddig ismeretlen tartományaira ablakot nyitni. Ebből következőleg a legkisebb figyelem az uralkodó családot leszámítva a közvetlen szomszédokra jutott. Bár ahol ez felellhető volt, példakal utalok erre, mind az ismeretterjesztés, mind az illusztráció, avagy a lapok irodalmi részének tárgyalásánál. Mindez azonban az össztermést tekintve, eseti, szórvány jelenség szintjén marad. Jóval gazdagabb példatárat lehetne összeállítani, ami az újságírókat illeti. A közismert példákon túl – mint Falk Miksa, Dóczy Lajos, Ágai Adolf, Bródy Zsigmond és még sokan mások – a munkában említésre kerül Polgár Alfréd, Kalmár Rudolf, Jan Neruda, Egon Erwin Kisch neve, akik

⁷ E téren Budapesten egy kisérlettel eltekintve (1878) Rákosi Jenő *Esti Újságja* (1896) az úttörő. A székesfőváros polgármesteri hivatalának 1896 november 20.-án kelt rendelete engedélyezi először az összes hírlap utcán történő árusítását. Azok az újságok tulajdonosai, akik nem kizárólag a szenzációk közzétételéből éltek, azonnal ellenérzésüket fejezik ki. Majd 1902-ben tiltakozó jegyzékben fordulnak Széll Kálmán miniszterelnökhöz és belügyminiszterhez, a kolportázs beszüntetését kérve. De a megváltozott olvasói szükségletekhez igazodó lapterjesztési forma elterjedését már nem tudják megakadályozni.

azonban elsősorban a bécsi napilapok tárcarovatában jeleskedtek (48. old. és 44. lábjegyzet, 108, 161. old. és 194. lábjegyzet, 169, 183. old.).

A recenziens természetesen az irodalomjegyzék összeállítását is kifogásolja. S mivel az általa kipécézett tételeket nem találja – még ha ott is van, lásd az előbbi példákat –, nemes egyszerűséggel kijelenti, hogy azt a szerző nem ismeri, mivel nem szerepelteti, de ha igen, akkor is alkalmazásában bizonytalan. Egy olyan munkánál, amely egyszerre igényel történeti, irodalomtörténeti, kulturszociológiai, olykor művészetszociológiai látásmódot és módszert, természetességgel adódik, sőt követelmény, hogy a felhasznált irodalom „heterogén” jellegű legyen, beleértve 2001-ig bezárólag a legújabb külföldi szakirodalmat. Ugyanakkor nem tartozom azok közé, akik jól tájékozottságukat demonstrálva a szakirodalom jegyzéket öncélúan dúsítják. Az is előfordul, hogy nem idézem X. Y. (más kezdőbetűket is írhattam volna) bizonyos munkáit, mert az általam tárgyalt gondolatmenetbe éppen nem illik bele. Buzinkay Géza állításával ellentétben viszont, több mint egy tucatszor hivatkozom az akadémiai sajtótörténet kötetekre. A MÚOSZ tankönyv is szerepel a jegyzékben, bár, mint korábban utaltam rá, csak érintőlegesen foglalkozik az általam tárgyalt lapokkal. Azt a megjegyzését, ami a sajtóbibliográfiák, többek között a József Farkas szerkesztette válogatásnak, valamint Lakatos Éva repertórium sorozatának nem ismeretére utal, végképp nem tudom mire vélni. Nem tudom és nem is akarom eldönteni, hogy ezt inszINUÁCIÓNAK, vagy csak nevetséges állításnak tekintsem. Buzinkay Géza tényleg komolyan gondolja, hogyha valaki bármilyen módon a sajtóval kezd foglalkozni, nem a speciális bibliográfiákat veszi először kézbe?

Két mondat a nyelvezetről és a stílusról. Ízlés kérdése, hogy ki, milyen mértékben tartja elfogadhatónak idegen szakkifejezések használatát, addig a mértékig, ha az a munka nem szakzsargonban íródik. Egy tudományos műben, kiváltképp, ha az elméleti jellegű fejezetekhez, vagy felvezető gondolatokhoz kapcsolódik, úgy gondolom, ez megengedhető, bocsánatos bűn. Egy dolog azonban nem megengedhető, ha a kritikus ezeket eredeti szövegkörnyezetéből kiszakítva idézi, ezáltal megfosztva a szerzőt mondanivalójának közérthetővé tételétől, mintegy azt sugallva az olvasóknak, hogy ilyen mondatokból áll össze a munka.

A válaszadás iratlan szabályait túllépve – miszerint a válaszadónak arra kell szorítkoznia, amiről a bírálóat szól – a vita türelmes olvasója számára, aki nem ismeri a könyvet és a kritikus által félrevezetve, azt hinné, hogy az általa kifogásolt részekből áll össze tulajdonképpen a munka, nos mindazok számára hadd jegyezzem meg, hogy ez, ha nagyvonalúan számítom is, legfeljebb a könyv egynegyedét teszi ki. A könyv nagyobbik részét a recenziens lakonikusan elintézi azzal, hogy ez valamiféle „történeti-szociológiai megközelítés lenne”, az újdonságok hiányát emlegetve.

Holott a munkában a közönség konzumálási szokása, olvasói magatartása a lapokkal egyenértékű súllyal kerül tárgyalásra. Gondolok itt olyan kérdések boncolgatására, mint az olvasótábor összetételének strukturális változása, a kávéházaktól, a kaszinók, az egyletek világán át, a közönyvtárakig bezárólag az újságolvasás nyilvános tereinek megjelenítésére a három nagyvárosban. Külön fejezet foglalkozik az újság és az olvasó közötti interaktív kapcsolattal; miként fogadja be a megszólított közönség az újságba kódolt ismeretanyagot, hogyan segítik a lapok nagyvárosi lét kihívásai közepette az egyén eligazodását, milyen adaptációs válaszokat kínálnak, s miként járulnak hozzá az emberek kulturális önértelmezéséhez. Legalább ilyen fontosnak tekintem Michel de Certeau nyomán az olvasói reflexiókat – szerkesztőségi levelezési rovatok, memoárok, naplók felhasználását, vagyis a befogadók visszajelzéseit, amelyek a fogyasztás és az olvasás aktusában egyfajta relatív autonómiával rendelkeznek. Úgy vélem e fajta történeti-kulturszociológiai megközelítések és az ehhez kötődő módszerek nem tartoznak kifejezetten a magyar sajtótörténetírás megszokott eszköztárába.

A műfaji keretek rabjaként gondolkodó kritikus az ilyen megközelítést szemmel láthatólag nehezen tudja kezelni. Helyette mindvégig mereven ragaszkodik a tradicionális sajtótörténetírás

szemléleti és módszertani sablonjaihoz. Természetesen vele ellentétben én nem kérdőjelezem meg, hogy ennek a látásmódnak ne lenne meg a létjogosultsága és ezen a területen is, ne volna még mit kutatni. Elég itt a *A magyar sajtó története* további kötetének hiányára utalni. Ennek megszüntetése egy alkotógárda több éves elmélyült munkáját igényli, s mindehhez kapcsolódó kérdésköröket egy alapvetően kultúrtörténeti munkán számon kérni, úgy gondolom nem etikus megközelítés. Különösen annak fényében, hogy a kritikusnak kérésének megfelelően hónapokig módjában állt tanulmányozni disszertáció formájában a könyv kéziratossá változtatását, melyet mindennemű kritikai megjegyzés nélkül adott vissza. Majd ezután tanulmányt közölt belőle az általa szerkesztett és azóta sajnálatosan megszűnt sajtótudományi folyóiratban, a *Magyar Média*ban, amely írás tulajdonképpen a könyv esszenciájának tekinthető.

S, anélkül, hogy az okokat tekintve én is rosszhiszemű feltételezésekbe bocsátkoznék, továbbra is ott marad a kérdés, miként lehet egy könyvet bírálat tárgyává tenni, úgy, hogy a magyar vonatkozású anyagtól eltekintve, annak túlnyomó részéről a recenzensnek érdemben nincs mondani-valója?

LIPTÁK DOROTTYA

Észrevételek Buzinkay Géza bírálatához. Buzinkay Géza Lipták Dorottya könyvéről írt bírálatát kézzelfoghatóan mutatja, hogy mi következik abból, ha a recenzens olvasóként felettebb figyelmetlen és bírálóként pedig szakmai csöklítés jellemzi.

Nézünk először feltűnő gondatlanságának a bizonyítékait. Buzinkay rendre rossz hírbe hozza a bírált szerzőt azzal, hogy könyvészeti henyéséget, sőt olykor még könyvészeti tájékozatlanságot is felró neki. Igaz, a könyv végén közreadott 233 tételes bibliográfiát ő is gazdagnak tartja, ennek ellenére újabb szerzőket és további műveket kér Liptákon számon (mintha a hiányzók szerepeltetése döntően megváltoztatná a szerző gondolatmenetét). Számon kéri rajta egyebek közt *A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiáját* és számos más hasonló adattárat. De vajon miért kell egy szakmunkában feltüntetni a bibliográfiákat? Nem úgy van, hogy a bibliográfiákat legfőképpen használjuk (azzal kezdjük a téma megismerését), de nem citáljuk őket?

Később számon kéri a szerzőn Németh G. Béla nevét (hogy ti. nem szerepel a bibliográfiában). Ez igaz (gondatlanságból valóban kimaradt), viszont az is igaz, hogy a szóban forgó jeles irodalomtörténész két művét idézi Lipták a lapalji jegyzetekben, és közte szerepel Németh egyik legismertebb könyve is (100. old. 123. jegyzet). Majd számon kéri a recenzens Liptákon Hanák Péter egyik munkáját, s eközben sejtetni engedi, hogy a szerző előtt ismeretlen maradt Hanák történetírói munkássága. Igaz, az a munka valóban nem, Hanák egy másik munkája ugyanakkor szerepel a bibliográfiában (és használja is a szerző – 97. old. 116. jegyzet); bizonyos azért éppen azt, mert arra volt szüksége gondolatmenetéhez. Nem derül viszont ki a recenzens kritikái megjegyzéséből, hogy miért lett volna fontos (vagy fontosabb) a másik Hanák mű idézése. S mi másért hiányolhatja a bíráló Radnóti Sándor egyik tanulmányát, amely pedig ott díszleg a 75. oldal 76. jegyzetében, ha nem azért, mert szembetűnően gondatlanul olvasta Lipták könyvét.

Számon kéri továbbá Buzinkay a könyv szerzőjén az összefoglaló sajtótörténeti munkák használatát, vagy legalábbis szemére veti helytelen használatukat. Bár elismeri, hogy Lipták utal az akadémiai összefoglalóra, de úgy véli, döntően csak a szerinte kártékony (marxista) 1977-es összefoglalóra építi mondanivalóját. Ráadásul, folytatja Buzinkay, egyáltalán nem került Lipták kezébe a MÚOSZ-féle tankönyv. Mi ezzel szemben a valóság? Lipták nyolc alkalommal idézi – konkrét oldalszám megjelölésével – az akadémiai összefoglaló második kötetét és ötször hasznosítja ugyanilyen módon a munka első kötetét: ez tehát 13 konkrét és, tegyük rögtön hozzá, érdemi